

ס. פאולא, ברזיל
כ"ב כסלו תשפ"ב

מי נהר פנינים לפרשת וישב תשפ"ב

צרת יוסף באה על יעקב מחמת נטילת הברכות מעשו

וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען (ל"ז א')

רש"י מביא את דברי המדרש 'ביקש יעקב לישב בשלוה קפץ עליו רוגזו של יוסף וכו'.

ובמדרש (ב"ר פ"ד ג') הלשון הוא: יעקב אבינו על ידי שביקש לישב בשלוה בעוה"ז נזדווג לו שטנו של יוסף. ובפירוש נזר הקודש על המדרש (ב"ר ע"ח ה') פירש ד'שטנו של יוסף' הוא עשו, דהשר של עשו הוא המקטרג על שלות יעקב.

וצ"ב מה השייכות של צרת יוסף וירידתו למצרים לענינו של עשו, (ראה בספר טיפה מן הים מה שביאר בזה הגאון רבי מיכל זילבר שליט"א).

ונראה דיבואר בפשטות ע"פ דבריו הנודעים של הגר"א על הפסוק (פר' תולדות כ"ז י"ג) עלי קללתך בני, שרבקה הודיעה ליעקב שמחמת לקיחת הברכות תבואנה עליו שלש צרות אלו הנרמזות בראשי תיבות 'עלי': עשו, לבן, יוסף.

וז"ל הקול אליהו בפרשת מקץ (מ"ב ל"ו): ויאמר אליהם יעקב וגו' יוסף איננו ושמעון איננו ואת בנימין תקחו עלי היו כולנה. ולכאורה זה מיותר, כי מי לא ידע אשר הצער של העדר הבנים הוא על האב ולמי יכאב יותר ממנו. אמנם יש לומר דהענין כך הוא, דכאשר רצתה רבקה אמנו לשלוח את יעקב לקבל הברכות מיצחק אביו, וחשש יעקב פן יקלל אותו אביו, אמרה אליו רבקה 'עלי קללתך בני'. והנה אם נפרשהו כפשוטו אשר כוונתה היתה שלא יקלל אותו, א"כ קשה דהוי לה למימר לא יקללך. אך הכוונה היא כי רבקה הודיעה ליעקב שלא יבואו עליו צרות כי אם ג' אלו הרמוזים במלת 'עלי' - צרת עשו, צרת לבן, צרת יוסף. ומלת עלי ר"ת עשו לבן יוסף. וזהו שאמר יעקב אבינו ע"ה איך תקחו את בנימין, הלא 'עלי' היו כולנה - ר"ל הלא אמי הודיעה לי ברוח הקודש שלא יבואו עלי צרות רק אלו הרמוזים במלת 'עלי' ולא יותר. רק אח"כ כאשר השיבו אליו את שמעון ובנימין ולא הצטער עליהם רק זמן מועט אז ראה ויוכיח שדבר אמת היה בפה אמו, אבל מקודם היה מתאונן על זה, עכ"ל¹.

¹ יצוין בזה לדבר נפלא שכתב בספר צמח דוד (להרה"ק מסקאליע זצ"ל בפרשת תולדות עה"פ ותאמר לו אמו: וזהו שאמר יצחק לעשו כשבכה על הברכות 'והיה כאשר תריד', ששמחתו תהיה בדבר הזה שיצטער יעקב בצרת עשו לבן יוסף, היינו 'עשו לבן יוסף' גימטריא 'תריד', עכ"ל.

והנה ראיתי מי שהעיר מדוע לא נרמז בדברי רבקה גם צרת דינה, (ראה במדרש רבה כאן: לא שלותי מעשו, ולא שקטתי מלבן, ולא נחתי מדינה, ויבא רוגז בא עלי רגזו של יוסף). ונראה פשוט דצרה זו אין לה שייכות עם לקיחת הברכות, ובאה לו כעונש על ענינים אחרים, [שאיחר נדרו כמש"כ רש"י (ל"ה א'), או על שמנעה מאחיו (כדברי רש"י ל"ב כ"ג)]. ובאמת שגם במציאות חזינן איך ששלשת צרות אלו - עשו לבן ויוסף - באו לו לו כתוצאה מנטילת הברכות, דמחמת שנאת עשו הוצרך לברוח ללבן, ומחמת כ"ב השנים שלא היה אצל אביו באה עליו צרת יוסף.

נמצא לפ"ז דצרת יוסף באה על יעקב מחמת לקיחת הברכות מעשו, ואתי שפיר מה שנקט המדרש דנזדווג לו 'שטנו של יוסף' דהיינו קטרוגו של עשו.

ויומתק לפי מה שהביא בספר קהלת יצחק בשם רבינו יהונתן אייבשיץ זצ"ל 'דמה שביקש יעקב לישב בשלוה הוא מחמת הברכות שברכו אביו יצחק, שרצה להשתמש בהם עתה, ומחמת זה קפץ עליו רוגזו של יוסף', עיי"ש. ולדברינו יובן דמאחר שרצה עתה להשתמש בברכות נתעורר הקטרוג על מה שנטלן מעשו במרמה.

*

יתכן לבאר מה שהוצרך יעקב לסבול צרות אלו מחמת לקיחת הברכות, אף שעשה כן מחמת ציווי אמו ע"פ נבואה, דבפרשת תולדות כתבנו בשם הנצי"ב (הרחב דבר כ"ז ט"ו) דענין המרמה שעשה יעקב ע"פ ציווי אמו היה בגדר 'עבירה לשמה', עיי"ש.

והנה כתב הגה"ק רבי צדוק הכהן מלובלין זצ"ל (צדקת הצדיק אות קכ"ח, מחשבות חרוץ אות כ') דכך המשפט בכל עבירה לשמה דמכל מקום צריך עונש וכפרה על העבירה, וכאותה שאמרו (ברכות ל"א:) דמתענין תענית חלום בשבת וצריך למיתב תעניתא לתעניתיה, ויעויין תוס' בבא קמא (צ"א: ד"ה אלא). וכ"כ בתקנת השבין (אות י') דאף באופן שהותר לעשות כן ויש מצוה בדבר, מכל מקום צריך ליסורין וכפרת עוון על חלק העבירה.²

עפ"ז יובן היטב דאף שעשה יעקב כדיון, מכל מקום הוצרך לסבול צרות אלו כעונש וכפרה על המרמה שבלקיחת הברכות.

.....

² ויצוין דמדברי הנצי"ב גופיה שם משמע לא כן, עיי"ש שכתב דבעבירה לשמה צריך זהירות רבה שלא להנות ממנה כלום, ומבואר מתוך דבריו שם שרק אם הגיעה לו הנאה מהעבירה ראוי הוא לעונש על כך.

נסיונו של יוסף היה שלא לעשות 'עבירה לשמה'

איתא במדרש (ב"ר פ"ז ה'): וימאן ויאמר אל אשת אדוניו וגו' יהודה בר רב אמר בדבר מצוה ממאנין בדבר עבירה אין ממאנין (פירש"י: בתמיה), בדבר מצוה ממאנין - 'מאן יבמי', בדבר עבירה אין ממאנין - 'וימאן ויאמר הן אדוני וגו'.

כתב היפה תואר: קשה מה צריך ללמוד מקל וחומר שממאנין בדבר עבירה³.

עה"פ (ל"ט י') ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה פירש רש"י: להיות עמה לעולם הבא. ומקורו בגמרא סוטה (ג'): הקשו המפרשים דטפי הול"ל להיות עמה בגיהנם ח"ו, דעולם הבא הוא מקום השכר, ולא מצינו דהגיהנם נקרא עולם הבא⁴.

נראה לבאר ע"פ מה שכתב הגר"ש קלוגר זצ"ל בספר עבודת עבודה (ע"ז ה'): בהקדים ליישב מה דקשה איך קאמר שלא רצה לשכב עמה ולהיות עמה בעוה"ב, דמשמע שעיקרו היה מכח יראת העונש ולולא העונש היה מסכים להעבירה, וזה היפך דברי הרמב"ם ז"ל בפ"ח משמונה פרקים שבמצות השכליות צריך שלא להיות מתאוה כלל להעבירה יעו"ש, ואיך נתאוה יוסף הצדיק לעבירה לולי העונש. אך נראה דהכוונה ע"פ מה שאמרו במדרש (ב"ר פ"ה ב')⁵ דאשת פוטיפר כיוונה לשם שמים, שראתה שיוליד ממנה זרע כשר ולא ידעה אם ממנה אם מבתה, ולפ"ז כוונת אשת פוטיפר שיביאנו לעוה"ב - שיוליד ממנה בן כשר ויביאנו לעוה"ב כדרך הבן הכשר שמביא אביו ואמו לעוה"ב. ולכך אמר שיוסף לא רצה לא בה ולא בזרע כשר שיצא לו ממנה. וזהו שאמר ולא רצה לשכב עמה בעוה"ז ולהיות עמה בעוה"ב - שלא רצה בה ובשכרה⁶.

אמנם הקשה הגר"ש קלוגר דמאחר שאמרו חז"ל (נזיר כ"ג): גדולה עבירה לשמה כמצוה שלא לשמה, אם כן למה מאס יוסף בזה הרי הוי עבירה לשמה היא, ועי"ש מה שביאר.

וי"ל בפשטות דהוא משום שבעבירה לשמה תנאי הוא שיכוון רק לשם מצוה ולא תהיה לו בה שום הנאה⁷, וחשש יוסף שמא יהנה מן העבירה ולא תהיה כוונתו לגמרי לשם מצוה.

³ וכתב להקשות עוד: דלא שייך ק"ו אלא בענין צודק בבי' דברים אלא שבאחד צודק יותר, כאלו תאמר 'כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לא כל שכן', אבל הכא המיאון במצוה רע ובעבירה טוב ואין ק"ו נופל בזה, אלא ראוי לומר במצוה אין ממאנין ובעבירה ממאנין. (וראה בהקדמת העונג יו"ט אות י"א מה שביאר בזה).

⁴ כמש"כ בצדקת הצדיק (אות מ"ח): עוה"ב הוא רק קיבול שכר ולא עונש דזה אין נקרא עוה"ב. וז"ל הבת עין: וקשה וכי אם ישכב עמה יהיה בעוה"ב בתמיה. וראה עבודת ישראל להמגיד הק' מקו"נ'ץ זצ"ל מה שפירש בזה.

⁵ וכן כתב רש"י (ל"ט א') דאשת פוטיפר נתכוונה לשם שמים 'שראתה באצטרולוגין שלה שעתידיה להעמיד בנים ממנו ואינה יודעת אם ממנה אם מבתה'.

⁶ וכן כתב בספרו חכמת התורה (פרשתנו עמ' ת"כ). ובספה"ק כתבו לבאר עפ"ז דעת מ"ד בסוטה (ל"ו): דלעשות צרכיו נכנס, וז"ל הפרי צדיק (פרשתנו אות ב'): והיינו ע"פ מה שאמרו שאשתו של פוטיפר לשם שמים נתכוונה שרואה היתה באצטרולוגין שלה שהיא עתידה להעמיד ממנו בן וכו', ומכל שכן שיוסף הצדיק ראה זאת בודאי שעתידי להעמיד מנשה ואפרים מבתה. וזה ענין אמרם ז"ל לעשות צרכיו נכנס וכו', וזה בעצמו היה גודל הנסיון שלו שנדמה לו לפי שעה שיעשה מצוה בזה, (ועי"ש אות י"ב). וכ"כ באך פרי תבואה עה"פ ויבא הביתה, ובעבודת הגרשוני עה"פ ויהי כדברה אליו, ועד"ז בשפתי צדיק (אות ל"ד, מזקנו החידושי הר"ם בשם הרבי ר' ברוך זצ"ל).

⁷ כמו שכתב הנצי"ב (הרחב דבר פ' תולדות כ"ז ט'): אבל הענין דלהשתמש בעבירה לשמה יש לזהר הרבה שלא ליהנות ממנה כלום, ולא דמי לעושה מצוה דאע"ג שנהנה ג"כ המצוה עומדת במקומה, משא"כ עבירה לשמה ההנאה שמגיע להגוף מזה בעל כרחו היא עבירה, וכמבואר ביבמות (ק"ג). ונזיר (כ"ג): גבי האי שאמרו גדולה עבירה לשמה וראיה מיעל, ומקשה והא קא מיתהני מעבירה, עכ"ל. ועי"ע דבריו בשו"ת משיב דבר (ח"ב סי' ט'). וראה במדרגת האדם (מאמר תקון המדות פ"א) ובמכתב מאלהו (ח"ג עמ' 150).

והנה שיטת אבא שאול ביבמות (ג.) דמצות חליצה קודמת למצות ייבום, וטעמו מבואר בגמרא (שם ל"ט): אבא שאול אומר הכונס את יבמתו לשם נוי ולשום אישות ולשום דבר אחר כאילו פוגע בערוה וקרוב אני בעיני להיות הולד ממזר. ועיי'ש דמהאי טעמא 'בראשונה שהיו מתכוונים לשם מצוה - מצות יבום קודמת למצות חליצה, ועכשיו שאין מתכוונים לשם מצוה אמרו מצות חליצה קודמת למצות יבום'. ומבואר בזה שלא התירה התורה איסור אשת אח אלא כשמכוון לשם מצות יבום, ואם כוונתו לשם דבר אחר הרי הוא כבא על איסור ערוה. ומשום כך אף דמצוה מן התורה לייבם, מכל מקום חליצה קודמת מחמת החשש שאין כוונתו לשם המצוה⁸.

לפי"ז אתי שפיר היטב דדן יוסף ק"ו בעצמו ממצות יבום, ומה בדבר מצוה ממאנין כדכתיב מאן יבמי, והיינו כדעת אבא שאול דמצות חליצה קודמת, דאף שצויה התורה על היבום ודוחה איסור אשת אח מכל מקום עדיף למאן ולחלוץ מחשש שאין כל כוונתו לשם מצוה, על אחת כמה וכמה בדבר עבירה - אף שהיא עבירה לשמה - בוודאי שבזה יש למאן מחשש שתבוא לו ממנה הנאה ולא תהיה כל כוונתו לשם שמים דאז היא עבירה גמורה. [וראה בשו"ת צמח צדק אהע"ז סי' שיי"ט שהוכיח ממדרש זה דחליצה קודמת כדעת אבא שאול].

*

עוד איתא במדרש (ב"ר פ"ז ה'): אמר לה מתיירא אני, ומה אדם הראשון על מצוה קלה נצטוה ועבר ונטרד מגן עדן, זו שהיא עבירה חמורה גילוי עריות על אחת כמה וכמה.

וצריך להבין מה כוונת הראיה שהביא מחטאו של אדה"ר, ומדוע הוצרך לטעון מידי יותר ממה שאמר 'ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלקים'. ומפרשי המדרש העירו מה הטעם שקרא לחטא עץ הדעת 'מצוה קלה' אחרי שהוזהר אדה"ר עליה באזהרת מיתא.

לפמשינ"ת שגודל נסיונו של יוסף היה משום פיתויה ע"פ מה 'שראתה באצטרולוגין שלה שעתידה להעמיד בנים ממנו', נמצא שהיה רצונה לדחוק את השעה (עי' ברכות ס"ד). ולהקדים בדרך איסור את אשר עתיד ומזומן לבוא בדרך היתר ומצוה על ידי בתה.

והנה כענין זה היה חטאו של אדה"ר בעץ הדעת, דידוע מה דאיתא שלא נאסרה אכילת עץ הדעת אלא עד הערב, ואם היה ממתין עד ליל שבת היה מקיים בו מצות קידוש, כמו שכתב האור החיים בפרשת בראשית (א' כ"ט). וכ"כ בפרי' ויחי (מ"ט ג') והוכיח מזה דעץ הדעת לא היה בחינת הרע גמור. ובפרי' קדושים (י"ט כ"ו) כתב 'כי אדה"ר חטא באכילת עץ הדעת קודם זמן היתרו'⁹.

מעתה יובן מה שטען יוסף והביא ראיה מחטא עץ הדעת, דבאמת היה אדה"ר ראוי לאותה אכילה, אלא שלכל זמן ועת וחטאו היה במה שלא המתין לשעה הראויה שתהיה בהיתר.

⁸ ובמעשה רקח על הרמב"ם (פ"א מהל' יבום וחליצה ה"ב) כתב דהרמב"ם שכתב (בפ"י מהל' גירושין ה"ט"ז) דלעולם יתקרב אדם לחליצה סובר 'שפולגתא דאבא שאול וחכמים היא על הסתם, דאבא שאול ס"ל דאם מתכוין לשם נוי או דבר אחר הו"ל פוגע בערוה ולכך גזר על הסתם דמצות חליצה קודמת וחכמים ס"ל דאין לנו לגזור על הסתם משום דיבמה יבא עליה מ"מ, אך הה"נ דמודו ואזלי דאם ודאי מכוין לשם אחד מכל אלו, אף דמה"ת שפיר דמי מ"מ אין הדבר הגון ומתקבל, והה"נ דמצות חליצה עדיפא וכו'. ומפני שבימי רבינו היו רובם ככולם מכוין לשם ד"א אף שאעיקרא דדינא מצות יבום קודמת מ"מ רצה להזכיר שם דברי אבא שאול דשייכי לפי זמנו'.

⁹ בחכמת התורה להגר"ש קלוגר זצ"ל (פרשת בראשית עמ' קפ"ה) כתב כן בשם זוה"ק ומקובלים. סמך ומקור לכך ניתן למצוא במדרש (ב"ר כ"א ז'): 'אדם הראשון שלא יכולת לעמוד בציווי אפילו שעה אחת והרי בניך ממתנין לערלה ג' שנים'. דמזה נראה שגם לאיסור דעץ הדעת היה אח"כ היתר, דוגמת איסור ערלה. [ובזה מיושב מה שהקשה ביפה תואר (השלם, ע"ד המדרש הללו): קשיא דערלה לא דמי לענין אדה"ר, דכיון שערלה יש לה מתירין דאחר ג' השנים מצי אכיל מהעץ ההוא לא תקיף יצריה כדחכא דלא הוה זמן לאיסוריה וכו', ועיי'ש שנדחק. אמנם לפי הנ"ל אתי שפיר היטב].

והכי נמי במעשה דאשת פוטיפר, אף שעתיד להעמיד ממנה בנים, היה מן הצורך להמתין עד שיבוא בדרך היתר.

והנה החיד"א (ראש דוד פר' בראשית) כתב ע"ד הגמרא בשבת (נ"ה:): דחטא עץ הדעת נקרא מצוה קלה, 'לרמוז' שהיא קלה דבלילה היה מותר לאכול וכו' שהיתה קלה שהמאכל לא היה אסור', (עיי"ש מה שביאר עפ"ז דברי הגמרא שם).

משום כך נקט יוסף הצדיק בלשונו 'ומה אדה"ר על מצוה קלה נצטוו וכו'', לומר דבעץ הדעת המעשה מצד עצמו לא היה רע, דהמאכל לא היה אסור בעצם, אלא שחטא אך במה שהקדים זמנו, ומצד זה חמורה העבירה דאשת פוטיפר שהוא איסור בעצם. וזהו שנשא יוסף ק"ו, דאם אדה"ר שהיה ראוי לאותה אכילה עצמה לאחר זמן - מכל מקום נטרד מגן עדן ע"י שלא המתין לזמנו הראוי, על אחת כמה וכמה זו שמלבד הקדמת הזמן - המעשה רע הוא בעצמו ועבירה חמורה היא.

.....

שיטת הגמרא בסוטה דתמר היתה יתומה קטנה ולא היו נישואיה לער ואונן נישואין

איתא מדרש (רות רבה ח' א'): רבי אבא בר כהנא פתח, 'רגזו ואל תחטאו' - אמר דוד לפני הקב"ה עד אימתי הם מתרגזים עלי ואומרים לא פסול משפחה הוא ולא מרות המואביה הוא¹⁰. 'אמרו בלבבכם על משכבכם' - אף אתם לא באתם משתי אחיות, אתם ראו מה עיקרכם 'ודומו סלה'. ואף תמר שלקחה יהודה זקניכם לא מפסול משפחה הוא **אלא בתו של שם בן נח**, מה אתם יש לכם יוחסים, עכ"ל המדרש.

בספר יעלת חן (משנת תקס"ב, בסוף דבריו על מגילת רות) כתב: והנה רבים נלאו להבין סיומא דקאמר 'אלא בתו של שם בן נח'. ובספר משען המים (משנת תקע"א, בפרשת בלק) כתב: תמוה במה שסיים 'והלא תמר בתו של שם היתה' זה אין לו מובן¹¹.

נלע"ד דמקום הניחו לי לבאר בס"ד פשט דברי המדרש בזה.

איתא בסוטה (י'): אמר לה [יהודה לתמר] שמא נכרית את, אמרה ליה גיורת אני. שמא אשת איש את, אמרה ליה פנויה אני. שמא קיבל בך אביך קידושין, אמרה ליה יתומה אני. וכתב רש"י: יתומה אני - שהייתי קטנה במיתת אבי והשיאוני אמי ואחי, ואין נישואי ער ואונן נישואין כלום לאסור עליו משום כלתו. שאין זכות לאם ולאחים להשיא קטנה אלא האב זוכה בה כדכתיב את בתי נתתי לאיש הזה. ולהך סברא לאו בתו של שם היתה, שמשנת חמשים ליעקב כלו שנותיו של שם, ויעקב כבר היה יותר מבן מאה ועשר, עכ"ל רש"י (עם תיקוני לשון ע"פ הגהות הב"ח וגליון הש"ס)¹².

מבואר בזה דמאחר שתמר היתה יתומה קטנה בעת נישואיה לער ואונן - לא היה יהודה אסור בה משום כלתו. אלא דאם נימא שהיתה קטנה על כרחך לאו בתו של שם היתה.

לפי זה מה שכתב רש"י בפרשתנו (ל"ח כ"ד, ומקורו במדרש ב"ר פ"ה י') 'אמר אפרים מקשאה משום רבי מאיר בתו של שם היתה שהוא כהן לפיכך דנוה בשריפה' - על כרחך חולק בזה על המבואר בגמרא בסוטה.

וכן כתב הרא"ם שם: 'אבל ההיא דאפרים מקשאה דאמר בתו של שם היתה, צריך לומר דפליגא אההיא דפרק קמא דסוטה דאמרי בפתח עינים - שנתנה עינים לדבריה ואמרה יתומה אני והייתי קטנה כשהשיאוני אמי ואחי ומאנתי בנשואי ער ואונן ואיני כלתו של יהודה'. וכתב הרא"ם שלדעת אפרים מקשאה על כרחך 'תמר בתו של שם ממש היתה ולא בת בנו', שהרי הכהונה ניטלה מזרעו של שם (כמבואר בנדרים ל"ב:), ומה שדנוה בשריפה הוא משום כבוד אביה, ומוכח שהיתה בתו ממש 'דבכבוד אביה הקפידה תורה - כדכתיב את

¹⁰ יצוין ד'רגזו ואל תחטאו' ראשי תיבות 'רות'. ורמז יש כאן לדברי המדרש ד'רגזו ואל תחטאו' אמר דוד על שמתרגזים עליו לומר שבא מרות המואביה. ועיקר הרמז בר"ת אלו כבר איתא לענין אחר בתוספות השלם על מגילת רות (א' י"ד, אות ד'), עיי"ש.

¹¹ במשנת דרבי אליעזר ובעץ יוסף על המדרש שם כתבו לפרש כוונת הדברים, שאף הם באים מפסול משפחה שנשא יהודה כלתו, 'ולא עוד אלא שהיתה בתו של שם שהיה כהן וחמי איסוריה טפיל'. אך ק"ק שאין זה מוסיף מידי לענין פסול היוחסין.

¹² בזית רענן (מבעל המגן אברהם על הילקוט שמעוני, בפרשתנו) כתב על דברי רש"י בסוטה: ואפשר לומר כיון דקודם דור המבול לא היו בני עונשין עד מאה שנה מקרי קטנים לענין קדושין עד ק' שנה דהא בהא תליא. (ונראה דצ"ל 'דקודם מתן תורה', דא"ל"ה אין לו ביאור. ואכן במקור הדברים ברש"י פרשת בראשית ה' ל"ב איתא: דכתיב כי הנער בן מאה שנה ימות ראוי לעונש לעתיד **וכן לפני מתן תורה**). אבל לא זכיתי להבין איך כתב דהא בהא תליא, דמה ענין בני עונשין בב"ד של מעלה לענין זכות אביה בקידושיה, שהרי גם האידנא אין עונשין בב"ד של מעלה עד עשרים שנה ואעפ"כ זכות אביה בקידושיה הוא רק עד שנעשית בוגרת, וצ"ע.

אביה היא מחללת - ולא לכבוד אבי אביה'. ומסיק מכח זה ד'היה דאפרים מקשאה פליגא אהיה דסוטה¹³.

מעתה יבואר היטב דכשטען דוד המלך שגם הם באו מפסול משפחה במה שנשא יהודה את תמר כלתו, הוצרך להוסיף דהיתה בתו של שם, דלפ"ז על כרחך לאו קטנה היתה והיו נישואיה לער ואונן נישואין גמורים וממילא היה בזה איסור כלתו. אבל אי לאו דהיתה בתו של שם י"ל דקטנה היתה כמבואר בסוטה ולא היה בזה שום פסול.

שתי הדעות בביאור 'ולא יסף' נחלקו אם תמר היתה קטנה או גדולה

על הפסוק (ל"ח כ"ו) 'ולא יסף עוד לדעתה' כתב רש"י: יש אומרים לא הוסיף ויש אומרים לא פסק, עכ"ל.

והנה בש"ס מובא רק הביאור ש'לא פסק', דאיתא בסוטה (י'): כיון שידעה שוב לא פסק ממנה, כתיב הכא ולא יסף עוד לדעתה וכתביב התם קול גדול ולא יסף. אכן בתרגום אונקלוס ובתרגום יונתן בן עוזיאל ביארו ש'לא הוסיף'¹⁴. נמצא דשני הפירושים שכתב רש"י תלויים במחלוקת הש"ס והתרגומים.

המפרשים האריכו לבאר במה נחלקו הדעות אם יהודה לא הוסיף לדעתה או שלא פסק ממנה.

לאור מה שנתבאר דמצינו בחז"ל שנחלקו אם תמר כשנישאה היתה יתומה קטנה או שגדולה היתה, נראה לבאר בפשטות דבזה תלויה נמי המחלוקת בענין 'ולא יסף לדעתה'. דלדעת הגמרא בסוטה שהיתה יתומה קטנה וממילא לא היתה אסורה על יהודה משום כלתו - שפיר י"ל דלא פסק ממנה. ואילו לדעת אפרים מקשאה שהיתה בתו של שם ועל כרחך שהיתה גדולה - ממילא אסורה עליו משום כלתו, וזו דעת האומר שלא הוסיף לדעתה.

ומצאתי שבדעת זקנים מבעלי התוס' (ל"ח כ"ו) כבר כתבו ע"פ דברי הגמרא בסוטה שהיתה יתומה קטנה: 'ולהא נחא נמי דברי המפרשים ולא יסף עוד לדעתה - לא פסק מלבוא עליה'. הרי שביארו דעת האומר ד'לא פסק' משום שלא היו נישואיה לער ואונן נישואין, ועל כן לא היה יהודה אסור בה משום כלתו. ומובן לפ"ז דאת אידך מ"ד ש'לא הוסיף' יש לפרש שסובר

¹³ אמנם בדברי הגור אריה (ל"ח כ"ד) מבואר שאין מחלוקת בדבר, ודעת אפרים מקשאה דבתו של שם היתה 'לאו דהיתה בתו של שם ממש וכו', אלא פירושו בת בנו ונקרא זה בתו'. ויישב בזה דלא יקשה מהמבואר בסוטה, עיי"ש. ולפלא שכן כתב ליישב גם הרא"ם עצמו לעיל בפסוק ט"ו ד'צריך לומר דלאו בתו ממש אלא מזרעו', וצ"ע דדבריו סתרי אהדדי. ונראה דבפסוק כ"ד - אחרי שהוכיח ממה שדונה בשריפה דעל כרחך בתו ממש היתה ולא בת בנו (דהא ניטלה כהונה מזרעו של שם, ועל כבוד אביה הקפידה התורה ולא אבי אביה), חזר בו הרא"ם מדבריו הראשונים והוכרח לומר שדעת אפרים מקשאה פליגא על המבואר בסוטה שהיתה קטנה.

¹⁴ והנה בפרשת ואתחנן עה"פ (ה' י"ט) קול גדול ולא יסף תרגמו ולא פסק. וכבר עמד על זה בספר משיבת נפש כאן, וכתב דלית להו הגזירה שוה.

אמנם הרד"ק כתב כאן: ומצאנו בתרגום שתי נוסחאות, יש נוסחא ולא פסק עוד מלדעתה ויש נוסחא ולא אוסף עוד. וכהגירסא הראשונה איתא בזה"ק (ח"ב ק"ד): 'דכתיב ולא יסף עוד לדעתה **ותרגום לא פסק**'. ונראה שגירסא זו היא בתרגום אונקלוס, דיש להחליף תיבת 'פסק' עם תיבת 'אוסף'. אבל בתרגום יונתן שכתב 'ולא אוסף תוב למדעא במשכבא' נראה שאין מקום לומר כגירסא זו.

המפרשים ציינו - כמקור לדעה שלא הוסיף - לספרי בפרשת בהעלותך, דאיתא שם: כיון שידע שכלתו היא לא יסף עוד לדעתה. וממה שנקט דהטעם של 'ולא יסף' הוא 'כיון שידע שכלתו היא', משמע דמפרש דהיינו שלא הוסיף. אמנם בעמק הנצי"ב שם פירש גם בכוונת הספרי 'לא יסף עוד - פי' לא פסק ממנה כסתמא דהש"ס סוטה', וביאר לפ"ז הטעם שנקט הספרי: 'כיון שידע שכלתו היא - וראויה אליו מדין יבוס, כמש"כ הרמב"ן ז"ל בפרשת יהודה ותמר דכל הקרוב ראוי לזה'.

כהדעה החולקת על הגמרא בסוטה וס"ל שהיתה בתו של שם, ומוכח שגדולה היתה ולכן
היתה אסורה עליו.

מעתה מה מאוד יומתק שבגמרא (בסוטה י' ע"ב) מובא הביאור שלא פסק ממנה, דלשיטתה
אזלה במאי דס"ל (כמו שפירש"י שם בע"א) שתמר היתה קטנה בעת נישואיה. ואילו התרגום
יונתן דס"ל שלא הוסיף אזיל לשיטתיה (ל"ח ו') שתמר היתה בתו של שם, ודוק היטב.

.....

בדברי הרמב"ן ביבמות דגם אחר מעשה תמר ויהודה עדיין היתה זקוקה ליבום לשילה

הרמב"ן ביבמות (צ"ח. ד"ה ודכולי עלמא) כתב להוכיח דלית להו לבני נח עריות דאישות, וז"ל: והרי יהודה אמר על תמר כלתו צדקה ממני, ואילו היתה אסורה משום כלה אכתי חייבת היא מיתה דעריות. והא דכתיב ולא יסף עוד לדעתה, מפני שהיתה זקוקה ליבום - והוא שילה - לפי מה שהיו נוהגין ביבומין, עכ"ל.

פירוש דבריו, דממעשה תמר ויהודה יש להוכיח דאין איסור כלתו נוהג בבני נח, דאם היתה ערוה דכלתו אסורה עליהם איך אמר יהודה 'צדקה ממני', והרי היה לה להתחייב מיתה משום כלתו. אלא על כרחך דלא נאסרו בזה, כי אין עריות דאישות בכלל האיסור של בני נח. ומוסיף הרמב"ן דאין להקשות על כך מהא ד'לא יסף עוד לדעתה' (שפירשו 'לא הוסיף' לחד מאן דאמר, עי' רש"י ל"ח כ"ו) - דמוכח לכאורה שהיתה אסורה עליו מחמת איסור כלתו, די"ל שמטעם אחר הוא דלא הוסיף לדעתה, והוא מפני שהיתה עדיין זקוקה ליבום דשילה.

סתירה בין דברי הרמב"ן ביבמות לדבריו בפירוש החומש

צריך עיון טובא ליישב דברי הרמב"ן הללו עם שיטתו בפירוש החומש (ל"ח ח') שהאריך לבאר ש'היו החכמים הקדמונים קודם התורה יודעים כי יש תועלת גדולה ביבום האח והוא הראוי להיות קודם בו, ואחריו הקרוב במשפחה כי כל שארו הקרוב אליו ממשפחתו אשר הוא יורש נחלה יגיע ממנו תועלת, והיו נוהגים לישא אשת המת האח או האב או הקרוב מן המשפחה'. וכתב עוד עה"פ (ל"ח כ"ו) ויאמר צדקה ממני וגו': 'והטעם כי שילה הוא היבום ואם לא יחפוץ לקחת את יבמתו אביו הוא הגואל אחרי, כאשר פירשתי למעלה בדין היבום'. וכן ביאר שם טעם האומר דלא פסק עוד לדעתה 'כי איננה אסורה עליו והיתה אשתו כמשפט היבמים'.

נמצא לפי דבריו דתמר נתייבמה ע"י יהודה, וזהו שאמר 'צדקה ממני' כי הוברר שהיה במעשה זה משום יבום, וכיון שכך הרי כבר נפטרה מיבום של שילה ותו אינה זקוקה לו. ואיך כתב הרמב"ן עצמו בחידושי ליבמות דלכך לא הוסיף לדעתה משום שעדיין היתה זקוקה לשילה ליבום¹⁵.

¹⁵ בעטרת שלום פרשת וישב הערה ע"ד כבר כתבתי להקשות כן, ושו"ר שכן הקשה הגר"מ הרש"ר זצ"ל בהערותיו לרמב"ן (ביבמות שם הערה 36), והניח בצע"ג.

אבל אין להקשות דלפי דברי הרמב"ן בחומש מהי ראייתו ביבמות מיהודה שאמר 'צדקה ממני' דליכא איסור כלתו בב"נ, הא אף אם נאסרו י"ל דשאני התם שהיה בזה משום יבום. דכיון שלא היו מצווים על היבום אלא נהגו בה ע"פ מה שהשיגו מדעתם - לא היה בזה כדי לדחות איסור כלתו שהיו מזהירים בו מצד עריות דב"נ. וכבר כתב כן הריטב"א ביבמות (צ"ז): 'דלא מצינו שהותר להם איסור ערוה משום מצות יבום'.

[עיי"ש בריטב"א שחלק בזה על הרשב"א שאכן דחה הראיה מיהודה ותמר מכח זה דשאני התם שהיתה מותרת לו משום יבום. והג"ר אהרן יפהן זצ"ל בהערותיו שעל הריטב"א (הוצאת מוסד הרב קוק, יבמות צ"ז): הערה 42 אות א') ביאר דנחלקו אם ליהודה היה כבר ציווי גמור על ייבום, דדעת הרשב"א שכבר נצטווה על כך (וכדאיתא סוף בילקוט סוף משלי שיהודה נצטווה על היבמה), ולכן הותר לו איסור כלתו משום יבום, ודעת הריטב"א שלא נצטוו עדיין. והנה בדרשות ר"י אבן שועיב תלמיד הרשב"א (בדרוש לשבועות ד"ה והשמנה) כתב 'כי בשמונה זמנים נתנו קצת מצוות וכו' האחד לאדה"ר שש מצוות, והשני לנח אבמה"ח, והשלישי לאברהם המילה, והרביעי ליעקב גיד הנשה, והחמישי ליהודה היבום'. ומפורש בדבריו שיהודה נצטווה על היבום. ולפי ביאורו של הגר"א דכן דעת הרשב"א, אתי שפיר דהר"י אבן שועיב קאי בשיטת רבו. אמנם יש

ועוד קשה, דאחר שיבמה יהודה הרי היא קנויה לו לאשה (וכמו שכתב הרמב"ן בפסוק כ"ו והיתה אשתו כמשפט היבמים'), וא"כ הרי היא אסורה על שילה כדין אשת אב.

א

שתי הדעות בביאור 'ולא יסף' נחלקו אם יבום נהג באב או רק באח

אולי יש ליישב שלדעת הרמב"ן ענין זה - אם היה נוהג היבום בזמנם גם באב - הוא שנחלקו בו השיטות אם 'ולא יסף' עוד לדעתה פירושו שלא הוסיף או שלא פסק. דהנה במושב זקנים (בסו"ד עה"פ הוציאוה ותשרף) כתב דיהודה לא קיים בתמר מצות ייבום 'דאין שייך יבום אלא באח', וזה דלא כמבואר בדברי הרמב"ן בחומש¹⁶. ויתכן דס"ל להרמב"ן שבזה גופא תלויה המחלוקת אם לא הוסיף או לא פסק. דמ"ד 'לא פסק' ס"ל דהיה נוהג בהם יבום גם בשאר קרובים, ולכן היתה תמר מותרת ליהודה מאחר שנתייבמה על ידו. ומ"ד 'לא הוסיף' ס"ל שגם בזמנם לא היה שייך יבום אלא באח, ועל כן עדיין היתה זקוקה לשילה.

ומובן לפ"ז דבפירוש החומש אכן נקט כמ"ד 'לא פסק' וביאר כל הפרשה ע"פ שיטה זו, ואילו ביבמות כשהקשה ממ"ד 'לא הוסיף' ביאר דמהאי טעמא הוא - משום שעדיין היתה זקוקה לשילה, ולשיטה זו באמת לא נתקיים היבום ע"י יהודה.

ב

שתי הדעות בביאור 'ולא יסף' נחלקו במחלוקת אבא שאול וחכמים

באופן אחר נראה ליישב דברי הרמב"ן שלא יסתרו אהדדי (אף אם נימא דלכו"ע נהגו קודם מ"ת ביבום שאר קרובים, כמו שהרחיב בפירוש החומש), ע"פ דברי הרמב"ן גופיה שכתב ביבמות (ל"ט): דאבא שאול - הסובר דהכונס את יבמתו לשם נוי ולשום אישות ולשום דבר אחר כאילו פוגע בערוה ועל כן חליצה קודמת ליבום - לא ס"ל כהמשנה (נ"ג): דהבא על יבמתו בין שוגג בין מזיד (פירש"י: לשם זנות) בין באונס בין ברצון קנה, דלאבא שאול בעינן כוונה לשם יבום. ומה שמבואר במשנה דקנה אף בשוגג ובאונס הוא אליבא דרבנן, (והוכיח מזה הרמב"ן דק"ל כרבנן כי סתמא דהש"ס בכמה מקומות שקנה יבמתו).

נמצא דלשיטת הרמב"ן אליבא דאבא שאול - יהודה שלא ידע שהיא תמר ולא היתה כוונתו לשם יבום - לא קנאה ולא פקעה ממנה זיקתה ליבום.

לפ"ז יש לומר דשתי הדעות (שהביא רש"י בפרשתנו ל"ח כ"ו) אם יהודה 'לא הוסיף' עוד לדעתה או 'לא פסק' - נחלקו במחלוקת רבנן ואבא שאול. דלרבנן שפיר נתייבמה תמר וקנאה להיות אשתו, ועל כן 'לא פסק' מלדעתה. אבל לאבא שאול לא נתקיים בה יבום ע"י יהודה ולא קנאה להיות אשתו, ומשום כך 'לא הוסיף' עוד לדעתה.

מעתה יבואר דהרמב"ן בפירוש החומש אכן נקט כמ"ד 'לא פסק' ולשיטה זו שפיר עשה בה יהודה יבום כדין וקנאה להיות אשתו אף שלא נתכוון לשם המצוה, ומובן מה שביאר שם הרמב"ן דלכן 'צדקה ממני' כי היה בזה משום יבום, ושקנאה להיות אשתו כמשפט היבמים. אולם בחידושי ליבמות כשהקשה הרמב"ן ממ"ד ד'לא הוסיף' ביאר דמהאי טעמא הוא -

להעיר ממה שכתב הרשב"א עצמו בתשובותיו (ח"א סי' צ"ד) 'שיהודה המקובל מאבותיו קיים מצות יבום אף על פי שעדיין לא נצטוו עליה'. הרי מפורש בדבריו שלא נצטוו על היבום, וזה דלא כמו שביאר הגרא"י בדעתו.

¹⁶ בספר הקדמון חן טוב (משנת שס"ה, בפרשתנו) הביא דברי הראשונים שבזמנם היה היבום בחמיה, וכתב על כך: והדבר קשה לי מאוד, שלא שמענו שהיה להם באותו דור תורה חדשה, שבשלמא מצות יבום הכתובה בתורה נתנה להם כמו שמצינו שאברהם קיים אפילו ערובי תבשילין, אבל לחדש מצות יבום באב אי אפשר.

משום שעדיין היתה זקוקה לשילה, כי לשיטה זו דס"ל כאבא שאול באמת לא היה במעשה יהודה ותמר משום יבום ולא קנאה, דלא ידע שהיא תמר ולא היתה כוונתו לשם יבום.

*

איתא בתוספתא ברכות (פ"ד הט"ז): מעשה בארבעה זקנים שהיו יושבין בבית שער וכו' והיו עסוקין במה ששנה להם רבי טרפון. אמר להן רבי עקיבא מפני מה זכה יהודה למלכות, [אמרו לו] מפני שהודה בתמר, הוסיפו הן מעצמן (איוב ט"ו י"ח-י"ט) 'אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאביתם להם לבדם נתנה הארץ ולא עבר זר בתוכם'. אמר להם וכי נותנין שכר על העבירה. וכוונת רבי עקיבא היא כמבואר במדרש (תהלים ע"ו) 'דיה להודיה שתכפר על הביאה'.

מבואר בזה דלדעת רבי עקיבא היתה עבירה במעשה יהודה ותמר. ולפי מה שנתבאר הרי שהדבר תלוי במחלוקת רבנן ואבא שאול, דלרבנן לא היתה בזה עבירה דשפיר קיים בה יהודה מצות יבום אף שהיה בשוגג, ורק לאבא שאול מאחר שלא נתכוון לשם יבום היתה בזה עבירה הצריכה כפרה.

ויומתק לפ"ז שרבי עקיבא - שנקט שהיתה עבירה במעשה יהודה - אזיל לשיטתו דס"ל כאבא שאול, דאיתא בזוהר חדש (מדרש רות מאמר וזאת התעודה): שלף איש נעלו - זו מצות חליצה, ונתן לרעהו - זו מצות יבום, מכאן אמר רבי עקיבא מצות חליצה קודמת ליבום, (הובא בגליוני הש"ס יבמות ט'). מבואר בזה דדעת רבי עקיבא כאבא שאול דחליצה קודמת ליבום, ומשום הכי ס"ל לשיטתו דהיתה עבירה במעשה יהודה ותמר.

ויובן דבסוטה (ז'): איתא: יהודה הודה ולא בוש מה היה סופו נחל חיי העולם הבא וכו', מה שכן בעולם הזה (איוב ט"ו י"ט) 'להם לבדם נתנה הארץ ולא עבר זר בתוכם'. הרי שנקטה הגמרא כדברי החכמים שבתוספתא שיהודה זכה לשכר הנאמר בקרא דאיוב על שהודה במעשה תמר, ודלא כרבי עקיבא שדחה 'וכי נותנין שכר על העבירה'. ויובן דמאחר ששיטת הש"ס (סוטה י'): ד'ולא יסף עוד לדעתה' היינו שלא פסק, ולפי מה שנתבאר היינו משום דקיים בה יהודה מצות יהודה, על כן ראוי הוא שפיר לשכר על ההודאה. (ואתי שפיר לפ"ד הרמב"ן הנ"ל דסתמא דהש"ס ס"ל דלא כאבא שאול).

ג

שתי הדעות בביאור 'ולא יסף' נחלקו אם קיימו השבטים כל התורה עד שלא ניתנה

בדרך חידוד יש ליישב דברי הרמב"ן בחידושו ליבמות עם דבריו בפירוש החומש, דהנה אף לפי מה שנקט דליכא איסור כלתו בבני נח ולכן אמר יהודה 'צדקה ממני', עדיין יקשה דסו"ס קיימו כל התורה קודם שניתנה, ומצד זה היתה תמר אסורה לו, ואיך הכשילתו אותה צדקת במה שנהגו בו איסור.

ונראה דיתורף ע"פ שיטת הרמב"ן גופיה (בפרשת תולדות כ"ו ה'), ועי"ע דבריו בפרשת אחרי י"ח כ"ה) כי אבותינו שמרו כל התורה עד שלא ניתנה רק בארץ ישראל ולא בחוצה לארץ.

והנה החתם סופר כתב (בדרושים ואגדות, פרשתנו ד"ה ואומר): ותמנת מארץ פלשתים היא ולא מארץ ישראל¹⁷.

¹⁷ ויש להעיר על דבריו מרש"י בסוטה (י'). ד"ה כתיב) דמפורש שתמנתה היינו ארץ ישראל, (וכן מפורש במדרש ב"ר נ"ח ד'). ונראה דתליא בפלוגתת הראשונים שהובאה בדעת זקנים מבעלי התוס' ריש פרשת בשלח - אם ארץ פלשתים הוי בכלל ארץ ישראל. וז"ל: אמר הרב דוד זקנו של הרב משה שארץ פלשתים מארץ ישראל היתה, שהרי לא מצינו שיצא יצחק לחוצה לארץ וגר בארץ פלשתים שנאמר ויגר יצחק בגרר. והרב משה אמר

ומיושב בזה שתמר לא הכשילתו באיסור כלתו - שעתידה תורה לאסור - כיון שהיה זה בתמנת ולא בארץ ישראל. וכן כתב החתם סופר שם: ואומר אני שלא יאונה לצדק כל און, כי השבטים לא קיימו התורה כי אם בארץ ולא בחו"ל, ותמנת מארץ פלשתים היא ולא מא"י והיא בפתח עינים העולה תמנתה, ושם נעשה הכל היתר ליהודה ולתמר, ואין כאן קושיא כלל. ובן נח אינו מצווה על כלתו, עכ"ל.

ומעתה גם דין היבוס שנהגו אז - שאף האב ראוי ליבוס - הוא דוקא בהיותם בחו"ל, דשם לא שמרו חוקי התורה שעדיין לא ניתנו, אבל בארץ ישראל שנהגו בדיני התורה הרי שלא שייך יבוס אלא באח, ואילו באב איסורא איכא משום כלתו שעתידה תורה לאסור. לפ"ז אחר שראתה תמר כי גדל שילה והיא לא ניתנה לו באופן שתתקיים המצוה כפי דיני התורה, רצתה להתייבם עכ"פ לפי גדרי היבוס דקודם מ"ת ששייך גם באב.

ויובן בזה מה שנאמר (ל"ח י"ג) ויוגד לתמר לאמר הנה חמך עולה תמנתה וגו'. דדוקא עתה שעולה יהודה תמנתה - שהיא בחוץ לארץ - היתה שעת הכושר שיתקיים בה היבוס ע"י יהודה, משא"כ בעוד שהוא בארץ ישראל אי אפשר היה לה לעשות כן.

אלא דאף שנתקיים בה היבוס ע"י יהודה, היינו דוקא לפי גדרי היבוס של קודם מ"ת וכפי שהיה נכון וראוי לפי המקום שנעשה - בתמנת שהיה בחו"ל. אבל משחזרו למקום קביעותם בארץ ישראל, שוב היא זקוקה לשילה דייקא - לפי דיני התורה שעתידה להינתן.

מעתה יבוארו כל דברי הרמב"ן, דבפירוש החומש ביאר דהיה שייך יבוס גם באב לפי המנהג שנהגו קודם מתן תורה, ושפיר נתייבמה תמר ע"י יהודה כשעלה תמנתה שהיה בחו"ל. ומכל מקום כתב הרמב"ן ביבמות דהטעם שלא הוסיף לדעתה הוא משום שעדיין זקוקה היתה לשילה, אחרי שבמקום מגוריהם בארץ ישראל נהגו בדיני התורה שדוקא האח מייבם¹⁸.

לפ"ז נראה דמ"ד ש"ל פסק' ס"ל דלא קיימו השבטים כל התורה עד שלא ניתנה, ומ"ד 'לא הוסיף' ס"ל שהשבטים קיימו כל התורה ולכן עדיין היתה זקוקה לשילה. ותהיה מחלוקת זו תלויה בשתי השיטות שהביא רש"י בפרשתנו (ל"ז ל"ה) אם השבטים נשאו התאומות שנולדו עמהם או לאו. דאם נשאו אחיותיהם על כרחך צ"ל דלא הקפידו לשמור כל התורה עד שלא ניתנה¹⁹.

ובזה יש להבין דברי הרמב"ן עה"פ (ל"ח כ"ו) ולא יסף עוד לדעתה, וז"ל: אחרי שהקים זרע לבניו לא רצה להיות עמה עוד, אף על פי שהיה ברצונו, כי איננה אסורה עליו והיתה אשתו כמשפט היבמים, וזה טעם האומר לא פסק, עכ"ל. דלכאורה פתח בביאור 'ולא יסף' מלשון

שרצועה היתה יוצאה מארץ פלשתים ונכנסת לתוך ארץ ישראל ולא שהיתה ארץ ישראל בעצמה, כי הכתוב קראה ארץ פלשתים. (היינו שיצחק ישב ברצועה שיצאה מארץ פלשתים ונכנסה לא"י).

ויצוין בזה לדברי הרמב"ן (פרשת נח י' ט"ו): ואולי שאר ארץ פלשתים לא היתה לישראל, לבד אלו חמשת סרניהם, (כמש"כ ביהושע י"ג ג'): לכנעני תיחשב חמשת סרני פלשתים העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני. [ועי"ע רש"י (פרשת תולדות כ"ו י"ב) על ארץ פלשתים: בארץ ההיא - אע"פ שאינה חשובה כארץ ישראל עצמה, כארץ שבעיה גוים. ועי"ש ברא"ם].

¹⁸ אלא שלפי דברינו היה יכול הרמב"ן ביבמות לבאר ד'לא הוסיף' משום איסור כלתו שעתידה תורה לאסור. ואולי י"ל דמה שייבמה בהיתר בהיותם בחו"ל (בגדרי יבוס שקודם מ"ת) מהני גם להוציאה מכלל איסור כלתו שנהגו מצד חומרתם לקיים כל התורה, דאחר שקנאה ע"י היבוס ונעשית אשתו כדן שוב היא מותרת לו אף בא"י שנהגו בו כדיני התורה.

¹⁹ דאף שכתב הרמב"ן (ל"ח ב') דבני לאה נשאו תאומות ששה האחרים והאחרים נשאו התאומות שלהם (דאליהא הא אחותו מן האם אסורה גם לב"נ), מכל מקום מוכח שלא שמרו התורה שעתידה לאסור גם אחות מן האב.

לא הוסיף, וסיים דזה טעם האומר לא פסק. גם אינו מובן מה שכתב בתחילה ש'לא רצה להיות עמה עוד אע"פ שהיה ברצונו כי איננה אסורה עליו', דלא נתבאר מדוע באמת לא רצה אע"פ שהיה מותר. אלא דלפי משנ"ת מה שלא רצה להיות עמה עוד הוא מפני שבא"י החמיר על עצמו לקיים כל התורה עד שלא ניתנה, וכיון שכך הרי היא זקוקה לשילה ליבום. וזהו שכתב הרמב"ן שהיה זה ברצונו - לומר שלא היתה אסורה עליו מעיקר הדין, אלא היה זה תלוי ברצונו כי שמירת כל התורה קודם שניתנה היה מרצונם הטוב ולא בתורת חיוב, (וכלשון החת"ס בדרשות ח"ב דף רצ"א: 'והם קיימו כל התורה עד שלא ניתנה מרצונם החופשי'). ומסיים דזה טעם האומר לא פסק, דכפי שנתבאר מ"ד זה ס"ל שלא החמירו על עצמם לקיים כל התורה, ולכן לא חש לזיקת שילה שהיא רק מצד דיני התורה שעדיין לא נצטוו. ומייתי מזה ראיה דגם לפי מ"ד לא הוסיף אין הטעם משום שהיתה אסורה עליו מצד דיני בני נח, אלא שמחמת רצונם לקיים כל התורה היתה זקוקה לשילה ליבום. נמצא לפ"ז שדברי הרמב"ן ביבמות תואמים ומשלימים את דבריו בחומש, ודוק.

לפי מה שנתבאר יתיישב מה שיש להעיר עוד בדברי הרמב"ן ביבמות שיהודה לא הוסיף לדעתה כי עדיין היתה זקוקה לשילה, דלא מצינו ששילה חזר ונשאה כדי לקיים בה מצות יבום. אלא דמאחר שייבמה יהודה קנאה כדין (כמש"כ הרמב"ן 'והיתה אשתו כמשפט היבמים'), וא"כ הרי היא אסורה על שילה מדין אשת אב האסורה גם לבני נח. אלא דמכל מקום לא הוסיף יהודה לדעתה - כי מצד דיני התורה שנהגו בהם הרי עדיין היתה זקוקה ליבום.

.....

שר המשקים שב לכנו מחמת טוב לבו ושר האופים נתלה מחמת רוע לבו

וירא שר האופים כי טוב פתר ויאמר אל יוסף אף אני בחלומי וגו' (מ' ט"ז)

איתא בסמ"ק (עמודי גולה סוף סי' ח'): קנאה - ראשי תיבות קרח, נחש, אופה, המן. כולם נכשלו עבור קנאה, עכ"ל. וכן כתב החיד"א בספרו דבש לפי (מערכת ק' אות כ"ה): קנאה - דורשי רשומות אמרו שהוא ר"ת קין נחש אופה המן, שהם נתקנאו ונאבדו מן העולם בעבור קנאתם. ואופה הוא שר האופים, עכ"ל.

הג"ר יונתן שטייף זצ"ל כתב בספרו מצוות השם (חלק מצוות שבין אדם לחבירו, סי' ג' אות ט"ז): נראה שכוונתו להא דאמרו (סוטה ט'): שכל הנותן עינו במה שאינו שלו מה שביקש אין נותנין לו ומה שבידו נוטלין הימנו, וכן מצינו בנחש הקדמוני וכן מצינו בקין ובקרח ובלעם ודואג ואחיתופל והמן שנתנו עיניהם במה שאינו שלהם, מה שבקשו לא ניתן להם ומה שהיה בידם נטלו מהם. ולזה נתן הסמ"ק רמז בר"ת קנא"ה [קין] קרח נחש אופה המן. **אמנם מה שרמז אופה והיינו שר האופים ביוסף, זה צ"ע שלא נמצא בו מדת הקנאה.** ואולי הכוונה בר"ת קנא"ה על מה שאמרו במדרש (ב"ר י"ט ב') ארבעה הן שפתחו ב'אף' ונאבדו באף, ואלו הן - נחש ושר האופים ועדת קרח והמן. אמנם לפ"ז אין לזה שייכות למדת קנאה דוקא, אלא כוונת המדרש לרמז על מידות רעות בכלל, שפיהם הכשילם להתחיל בלשון 'אף' ולפי שנתכוונו לרעה גרמו אף לעצמן, וצ"ע.

בפירוש צביון העמודים על הסמ"ק הקשה נמי: ובעיקר הדבר מאי דחשיב לאופה - לא ידעתי פירושו.

בעל הכלי יקר בספרו עיר גיבורים בפרשתנו כתב 'ושר האופים היה מקנא המשקה שנפתר לו חלומו לטובה'. וכ"כ החיד"א (בספר מסעותיו מעגל טוב השלם עמוד 148, מתוך דרשה ששמע מאת רבי יצחק כהן בלינפאנטי): והאופה נתקנא מחבירו שראה פתרון חבירו.

וצ"ב היכן מצינו שנתקנא האופה בפתרונו של שר המשקים.

בספר גבול בנימין (אמשטרדם תפ"ז, ח"ג דרוש א') אחר שהביא דברי המדרש דארבעה הן שפתחו באף וכו' כתב: והנה דורשי רשומות אמרו שד' אלו ר"ת קנא"ה קרח נחש אופה המן, לפי שדיברו באף בקנאתם. ועיי"ש שביאר ענין הקנאה שהיה בכל אחד מארבעת אלו, ואיך מורה מה שפתחו ב'אף' על קנאתם. ועל שר האופים כתב: שר האופים שאמר 'אף אני בחלומי' גם זה אין לו שחר, מה ענין חלום זה לחלום שר המשקים, שהוא ראה גפן והוא ראה שלשה סלי חורין, וא"כ אין מקום לומר 'אף אני בחלומי'. אלא איליא נפל בפומיה בקנאתו לשר המשקים שישוב על כנהו וגם הוא נתאוה להיות כמוהו, וזהו אף אני ראוי להיות כמוהו, עכ"ל. הרי דמה שפתח ב'אף' והשווה חלומו לחלום שר המשקים מורה על קנאתו לשר המשקים ורצונו להיות כמוהו.

אלא שעדיין אינו מובן מה רע יש במה שנתאוה שר האופים לשוב גם הוא על כנו כמשפטו הראשון, עד דנימא שבגלל זה הוא שנאבד מן העולם.

נראה לבאר באופן אחר מהי המידה הרעה של קנאה שמצינו בשר האופים, ע"פ מה שכתב בעל הלב אריה על חולין בספרו נחלי דבש (בסוף פרשתנו) וז"ל: הנה מה שזכה שר המשקים שיחלום טוב על ישראל (עי' חולין צ"ב.), וגם מה שזכה שיוסף יפתור את חלומו לטוב, הוא לדעתי מחמת שהיה מזגו טוב מאוד על אנשים, דהנה כתוב 'וירא אותם והנם זועפים', והדבר נפלא הלא עצם חלומו של שר המשקים לא היה בו שום הוראה לרעה רק לטוב, ובגפן שלשה שריגים וגו' ואתן אותם על כף פרעה, ולמה היה פניו זועפות. אלא לפי שכל אחד ראה פתרון

חבירו כמאמרם ז"ל (ברכות נ"ה: ומובא ברש"י כאן פסוק ה'), לכך היה דואג ומצטער על הרעה שראה על שר האופים מחמת טוב מזגו. וכמו כן שר האופים לא היה מהראוי להיות פניו זועפות, שאין בחלומו הוראה לרעה כל כך, שהרי זה אומנותו שלשה סלי חרי וגו', ואף שהעוף אכל אותם אין כל כך הוראה לרעה. אלא שהיה דואג ומצטער על הטובה שראה בפתרונו על שר המשקים מחמת שהיה מזגו רע מאוד - שהיה גלגול המן כמבואר בספרים - ולכך נתלה, עכ"ל.

ע"פ הדברים הללו מובן היטב דאכן מצינו בו בשר האופים את המידה הרעה של קנאה, וזהו סוג הקנאה הגרוע ביותר - שעינו צרה בטובתו של חבירו ומצטער על כך, (והוא מה שנקרא בלשוננו שאינו 'מפרגן' לחבירו)²⁰.

אך בעיקר ביאורו של הנחלי דבש יש להעיר מדברי האור החיים (מ' ו'): טעם זעיפת פני שניהם, על פי דבריהם ז"ל שכל אחד חלם גם פתרון חלום חבירו, לזה שר המשקים היה זועף במה שראה בפתרון חבירו כי רע הוא, ירא גם לנפשו ונבהל. ושר האופים הגם שחלם פתרון חבירו לטובה, עם כל זה להיותו מוכן לפורענות מזלו מגידו ולבו לא נכון עמו, עכ"ל. הרי שהיתה לשר האופים סיבה להיות זועף - מצד עצמו - 'להיותו מוכן לפורענות מזלו מגידו', ועל דרך דאיתא (מגילה ג'): האי מאן דמיבעית אע"ג דאיהו לא חזי מזליה חזי. נמצא לפ"ז דממה שזעפו פניו עדיין אין ראייה על קנאתו ורוע מידותיו של שר האופים.

ונראה לקיים דברי הנחלי דבש מצד אחר, דהנה יש להתבונן, מאחר שכל אחד חלם גם את פתרון חלום חבירו - מדוע לא סיפרו איש לרעהו פתרון חלומם. אלא דשר המשקים מחמת טוב מזגו לא רצה לצער את חבירו ולבשרו על הרעה שתבואהו²¹, ואילו שר האופים שלא בישר לחבירו על הטובה שתבואהו על כרחך היינו מחמת רוע לבו והקנאה שהיתה בו. נמצא שהתורה לימדתנו בסיפור זה דשר המשקים מחמת טוב לבו חזר לגדולתו, ומאידך שר האופים נתלה מחמת גריעות נפשו.

²⁰ וזו הקנאה שמצינו גם בהמן, דלא היתה קנאתו במרדכי באופן שרצה לעצמו מידי ממה שיש ביד מרדכי, אלא שהיתה עינו צרה בטובתו וחשיבותו, (וזה אתי שפיר עם מש"כ הנחלי דבש בסוף דבריו שהמן היה גלגול של שר האופים, דבשניהם מצאנו מידה זו של קנאה הגרועה. משא"כ קרח והנחש שרצו לעצמם מה שהיה ביד זולתם, וכן קין רצה את תאומתו היתירה של הבל, כמש"כ רש"י בסוטה ט': ד"ה קין).

²¹ עד"ז ביאר בשיעורי הגרמ"ד הלוי הא דגבי שר האופים (פסוק י"ח) כתיב ויען יוסף ויאמר זה פתרונו וגו', אבל אצל שר האופים לא נאמר 'ויען'. אלא דגבי שר המשקים שהיה פתרונו לטוב אמר לו יוסף מעצמו הפתרון, אבל גבי שר האופים שהיה פתרונו לרע מתחילה נמנע מלומר לו, ורק לאחר ששאלו והפציר בו הוכרח לענות לו ואמר לו הפתרון, ולכן נאמר בו לשון עניה.

ויוצין שביאור זה כבר מובא בספר החפץ חיים ופעלו (ח"ב עמ' תרס"ח) בשם הג"ר משה לנדינסקי זצ"ל. וכ"כ בספר כרם התורה שבסו"ס כרם הצבי, וכע"ז בספר בזך לבונה.